

Gejza Bukowski v. Stolzenburg (1858–1937) — geolog i badacz dwóch kontynentów

Barbara Vecer¹

W tym roku, 28 listopada, mija 150. rocznica urodzin Gejzy Bukowskiego von Stolzenburg. Był on cenionym geologiem i paleontologiem — autorytetem w skali światowej. Nazwiskiem Bukowski oznaczono wiele gatunków okazów paleontologicznych. Związany z wiedeńskim środowiskiem naukowym, w 1919 r. — po odzyskaniu przez Polskę niepodległości — powrócił do rodzinnej Bochni.

Przez 29 lat G. Bukowski pracował w austriackiej służbie geologicznej, która wtedy, za czasów Cesarstwa Austriackiego, nosiła nazwę Geologische Reichsanstalt. Jej siedziba znajdowała się w III dzielnicy Wiednia, przy Rasumofskygasse 23, w byłym pałacu rosyjskiego dyplomaty — księcia Andrzeja Kiriłłowicza Razumowskiego. Później instytucję tę przemianowano na Geologische Bundesanstalt, w którym przepracowałam 23 lata.

Poprzednie pośmiertne wspomnienia o G. Bukowskim wydano w j. niemieckim w *Jahrbuch der Geologischen Bundesanstalt* (Göttinger, 1937); w j. polskim w *Sprawozdaniach Państwowego Instytutu Geologicznego* (Krajewski, 1937) i z okazji 100. rocznicy urodzin Bukowskiego w j. czeskim w *Časopis pro Mineralogii a Geologii* (Kettner, 1958). Dwie publikacje S. Czarnieckiego ukazały się w *Roczniku Bocheńskim* — jedna w 1993 r., w 135. rocznicę urodzin tego z czasem zapomnianego geologa, druga w roku 2001. Krótką wzmiankę o Bukowskim zawiera również *Index Palaeontologicorum Austria* (Zapfe, 1971).

Życiorys Bukowskiego jest historycznym odzwierciedleniem politycznych wydarzeń w ówczesnej Europie przed i po I wojnie światowej. Gejza Bukowski urodził się 28 listopada 1858 roku w Bochni, na terenie znajdującej się wówczas pod zaborem austriackim Galicji, jako jedyny syn węgiersko-polskiego małżeństwa. Na chrzcie w kościele parafialnym pod wezwaniem św. Mikołaja w Bochni otrzymał 3 imiona: Gejza, Ferdynand i Władysław.

Ojciec Bukowskiego, Józef, pochodził ze Spiszu, należącego wówczas do górnych Węgier w Cesarstwie Austro-Węgierskim i używał szlacheckiego tytułu von Stolzenburg. Ponad 30 lat służył on w wojsku austriackim, pod koniec jako oficer w randze podporucznika. Matka, Rozalia, z domu Müllbauer, była córką leśnika z Bochni.

Gejza uczęszczał do szkoły realnej i gimnazjum niższego stopnia w Bochni. W 1869 roku jako jedenastoletni chłopiec stracił ojca. W 1877 roku ukończył gimnazjum i zdał maturę w Cieszynie (ówczesnym Teschen, na terenie tzw. Wschodniego Śląska). Z matką, która zmarła w Bochni na początku I wojny światowej, łączyły go silne więzi.

Zainteresowania naukami przyrodniczymi skłoniły Geję Bukowskiego, jak i innych polskich studentów (np. Władysława Szajnochę i Rudolfa Zuberę), do studiowania na uniwersytecie w Wiedniu (1877–1885) u słynnych profesorów geologii, m.in. Edwarda Suessa i Melchiora Neumayera.

Ryc. 1. Gejza Bukowski (Arch. Uniw. w Wiedniu)

W swojej pracy doktorskiej z roku 1881, pt. *Beitrag zur Kenntnis des Jura in Polen (Przyczynek do poznania jury w Polsce)*, opisał głównie utwory jury w okolicach Częstochowy (Krajewski, 1937). Z dokumentów znajdujących się na uniwersytecie w Wiedniu wynika, że miesiąc po uzyskaniu w listopadzie 1881 r. absolutorium G. Bukowski został dopuszczony do rygorozum. Jego referentem był prof. Edward Suess (Pertlik & Seidl, 2006), a koreferentem paleontolog prof. Melchior Neumayer. O złożeniu egzaminów brak pisemnych informacji w archiwum Uniwersytetu w Wiedniu.

W 1887 r. w czasopiśmie paleontologicznym *Beiträge zur Paläontologie Österreich-Ungarns und des Orients* Bukowski wydał stratygraficzno-paleontologiczną pracę poświęconą utworom jurajskim występującym na obszarze od Krakowa przez Częstochowę aż do Wielunia. Zawarł w niej szczegółowy opis ok. 50 gatunków amonitów, przeprowadził także analizę porównawczą utworów jurajskich tego regionu z równoległymi utworami występującymi na terenie Rosji i środkowej Europy (Bukowski, 1887a; Krajewski, 1937).

Działalność naukową Bukowskiego można podzielić na trzy etapy:

- na Uniwersytecie w Wiedniu — od 1885 do 1888 r.;
- w austriackiej służbie geologicznej (Geologische Reichsanstalt w Wiedniu) — od 1889 do końca 1918 r.;
- w Państwowym Instytucie Geologicznym w Warszawie, w Wydziale Naftowo-Solnym w Bochni — od 1919 do 1928 r.

W 1885 r. Bukowski objął stanowisko asystenta Katedry Paleontologii na uniwersytecie w Wiedniu, u wspomnianego

¹Hauptstr. 26/C5/6, A-2351 Wr. Neudorf, Austria

już paleontologa prof. M. Neumayera. Pod jego wpływem młody Bukowski z wielkim zapałem rozpoczął badania na terenach Morza Egejskiego i Azji Mniejszej. Dzięki stypendium Instytutu Geologicznego w Wiedniu w roku 1887 prowadził badania na słabo jeszcze wtedy rozpoznanej wyspie Rodos, a stypendium Austriackiej Akademii Nauk (Fundacji Amie Boue') umożliwiło mu rozszerzenie tych badań na sąsiednie wyspy Kasos i Armanthię (Bukowski, 1887b, 1889a, b). Najważniejsze wyniki tych badań zostały wydane drukiem dopiero w roku 1898 jako monografia objaśniająca pierwszą geologiczną mapę wyspy Rodos w skali 1 : 120 000 (Bukowski, 1898).

W dniu 1 stycznia 1889 r. Bukowski został przyjęty do Geologische Reichsanstalt, gdzie najpierw pracował jako praktykant, po 4 latach został asystentem 9. rangi w hierarchii urzędniczej, w roku 1897 adiunktem, w 1900 r. geologiem, a w 1902 r. starszym geologiem. Jak odnotowano w jego aktach personalnych, władał on paroma językami: polskim, niemieckim, francuskim i tureckim.

Młodemu paleontologowi przydzielono do badań całkowicie odmienny geologicznie teren — utwory pochodzenia krystalicznego i paleozoiku w Sudetach Morawskich na zachód od miasta Olomuniec, w obecnej Republice Czeskiej. Wyniki czteroletniej pracy (1889–1892) zostały opublikowane dużo później — w 1905 r. jako specjalna mapa w skali 1 : 75 000, arkusz Mährisch-Neustadt-Schömborg, obecnie Šumperk-Uničov (Bukowski, 1905).

Dyrektor Geologische Reichsanstalt, dr Dionys Štur, doceniał pracę młodego Bukowskiego i jego talent, dlatego w latach 1890 i 1891 udzielił mu dłuższych urlopów, by mógł on kontynuować badania w Azji Mniejszej. Pierwsza wyprawa prowadziła do południowo-zachodniej części Azji Mniejszej, w okolicę jeziora Buldur Giöl w Frygii, druga w obszar jezior Ejerdir, Beisheher i Aksheher w Anadolii. Badane tereny rozciągają się od gór Babadag na zachodzie po miasto Konya na wschodzie. Uderzający był zasięg ekspedycji i stopień trudności terenowych (Bukowski, 1890a, b, c, d). Niestety, żadne manuskrypty map z jego podróży do Azji Mniejszej nie zachowały się na terenie Austrii i Polski. W czasie tych wypraw naukowych Bukowski korzystał z map topograficznych Azji Mniejszej w skali 1 : 250 000, wydanych przez Henryka Kieperta. Opracowania Bukowskiego przyniosły wiele nowych danych, zarówno stratygraficznych, jak i tektonicznych, o mezozoicznych skałach osadowych i piroklastycznych, o skałach krystalicznych i osadach wieku paleozoicznego, jak i o słodkowodnych sedymentach neogenu dzisiejszej Turcji.

W czasie ostatniej swojej podróży do północno-zachodniej części Azji Mniejszej, badając w 1891 r. kontakt andezytu ze skałami węglanowymi w greckim wyrobisku górniczym galenitu w Balia Maaden (Myzja), na podstawie skamieniałości, m.in. otwornic z rodziny Fusulinidae, Bukowski potwierdził, że występują tam morskie osady wieku karbońskiego (Bukowski, 1892). O wadze tego odkrycia świadczy fakt, że ta mała miejscowość została zaznaczona na mapie (ark. nr 47) w *Międzynarodowym atlasie geologicznym Europy* w skali 1 : 1,5 miliona, wydawanym w latach 1881–1913 w Berlinie przez Dietricha Reimera (znajdującym się obecnie w Archiwum Map Geologische Bundesanstalt).

Nowy dyrektor Geologische Reichsanstalt, dr Guido Stache, był przeciwnikiem prac poza terenem cesarstwa austriackiego i w roku 1893 przydzielił Bukowskiemu nowy, słabo geologicznie zbadany teren Dalmacji, na południe od Dubrownika, obecnie Czarnogóry, gdzie do wybuchu I wojny światowej Gejza Bukowski zbierał dane

do wydania arkuszy Spizza, Budva, Ragusa i Cattaro. Kulminacyjnym punktem działalności Bukowskiego w południowej Dalmacji było prowadzenie przez niego wycieczek IX Międzynarodowego Kongresu Geologicznego (11–14.09.1903) oraz wydanie *Szczegółowej mapy geologicznej* w skali 1 : 25 000, arkusz Budva (Bukowski, 1903). Kolejną geologiczną mapę z tego terenu to arkusz Spizza, część północna i południowa, 1 : 25 000, poprzedzona pracami w latach 1895–1897 oraz 1904–1908, która ukazała się w druku w 1909 roku (Bukowski, 1909).

W wieku 46 lat, w dniu 12.09.1904 r. Bukowski ożenił się z Kathariną Wehrmann, o 8 lat młodszą wiedeńką, która dzielnie towarzyszyła mu przez 4 lata w jego pracach w niedostępnych terenach południowej Dalmacji. Katja Bukowska pozostawiła z tego okresu notatki z podróży (od 01.09.1904 do 31.03.1907 r.), napisane po niemiecku trudno czytelnym gotykiem (Bukowska, 1904–1907). Dziś znajdują się one w zbiorach Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni. Dzięki nim można uzyskać wgląd w warunki pracy geologa kartującego przed 100 laty. Oprócz wielkiego entuzjazmu dla geologii, czasami potrzebna była też silna wola i wytrwałość, by znosić wszystkie trudy pracy w terenie.

Oprócz wyników kartowania geologicznego Bukowski przywoził ze swoich podróży badawczych ogromny materiał paleontologiczny, który później przez wiele lat opracowywał, np. w czasie I wojny światowej, kiedy był zwolniony ze służby wojskowej (Bukowski, 1916, 1917, 1919). Za zasługi i osiągnięcia naukowe w 1916 r. Bukowskiemu nadano tytuł Oberbergrates — starszego radcy górniczego. W 1917 r., na podstawie wyników jego poprzednich badań w Dalmacji, wydano drukiem arkusz Ragusa (Dubrownik) w skali 1 : 25 000, z wyspami Mezzo, Calamotta i Scoglio S. Andrea w dzisiejszej Chorwacji.

W III dzielnicy Wiednia Bukowscy mieszkali aż do opuszczenia Austrii i przeniesienia się na stałe do Bochni, czyli do 07.07.1919 r. — gdyż po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Bukowski zakończył swoją 29-letnią pracę w austriackiej służbie geologicznej i rozpoczął działalność w nowo utworzonym Państwowym Instytucie Geologicznym w Warszawie (Tietze, 1919). Po okresie próbnym w 1921 r. został geologiem w Wydziale Naftowo-Solnym PIG i prowadził badania w regionie Bochni i Wieliczki. W tym czasie opracował szczegółową mapę Bochni w skali 1 : 25 000, wraz z objaśnieniami tłumaczącymi złożoną budowę geologiczną i tektonikę na pograniczu nasunięcia fliszu karpackiego na autochtoniczny miocen, wydaną w 1932 r. (Bukowski, 1932). Gejza Bukowski nadal utrzymywał bliskie kontakty z wiedeńskimi geologami i w 1925 r. został korespondentem Geologische Bundesanstalt, ponadto był członkiem Austriackiego Towarzystwa Geologicznego, Polskiego Towarzystwa Geologicznego i Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności w Krakowie.

W roku 1928, w wieku 68 lat, przeszedł na własną prośbę na emeryturę, jednak nadal pracował naukowo. W 1927 r. opublikował w *Jahrbuch der Geologischen Bundesanstalt* pracę o terenach południowej Dalmacji, a w roku 1929 w *Roczniku Polskiego Towarzystwa Geologicznego* o terenach jeziora Buldur Giöl w Azji Mniejszej (Bukowski, 1927, 1929).

Bukowski zmarł w wieku 79 lat, w dniu 1 lutego 1937 r. — parę miesięcy po śmierci żony Kathariny. Został on pochowany wraz z ojcem we wspólnym grobowcu na cmentarzu przy ul. Orawskiej w Bochni. Wspólny grób matki i żony Bukowskiego znajduje się w pobliżu, nosi niestety ślady szkód górniczych (Flasza & Kęsek, 1992).

Ryc. 2. Tablica ku czci Gejzy Bukowskiego na fasadzie kamienicy, w której mieszkał w latach 1904–1919 (Wiedeń, Hansalgasse 3) Fot. K. Rutkowski

Uznając duże zasługi Gejzy Bukowskiego, Zarząd Miasta Bochni nazwał jego imieniem jedną z ulic.

Austriacy i polscy autorzy wspomnień pośmiertnych z 1937 r. podkreślają, obok jego wielkich zasług naukowych, także szlachetny charakter i chęć niesienia pomocy innym (Göttinger, 1937; Krajewski, 1937). W niemieckiej Biografii Bawarskiej Akademii Nauk Werner Quenstadt (1971) napisał o specjalnych zasługach Bukowskiego, którego genialnie dokładne prace kartograficzne, stratygraficzne i paleontologiczne na terenach geologicznie nieznanach umożliwiły najnowocześniejsze rozpoznanie ich budowy geologicznej, ułatwiając w ten sposób pracę wielu następnym generacjom badaczy.

Jako wyraz uznania dorobku naukowego Bukowskiego w dziedzinie paleontologii wiele gatunków skamieniałości nazwano jego imieniem, np. z jurajskich warstw okolic Częstochowy: *Cardioceras Bukowski* Maire, *Taramelliceras bukowski* Siemieradzki, *Hecticoceras bukowskii* Bonarelli, *Macrocephalites bukowski* Różycki (Malinowska, 1963, 1980). Znanych jest mi też 9 nazw nadanych przez paleontologów austriackich, m.in. A. Bittnera, E. Kittla, M. Salopka i E.V. Mojsisovicsa i to jeszcze za jego życia, w latach 1893, 1903 i 1912.

W dniu 14 kwietnia 2008 r. odbyło się uroczyste odsłonięcie tablicy pamiątkowej ku czci Gejzy Bukowskiego. Tablica została umieszczona na fasadzie kamienicy w III dzielnicy Wiednia, przy Hansalgasse 3, gdzie Bukowski mieszkał ze swoją żoną Kathariną w latach 1904–1919. Zainicjowane w ten sposób przeze mnie uczczenie pamięci geologa polskiego pochodzenia stało się możliwe dzięki poparciu Austriackiego Towarzystwa Geologicznego, Polskiej Akademii Nauk w Wiedniu i Stowarzyszenia Polskich Inżynierów i Techników w Austrii (Cernajsek, 2008). Także spontaniczna zgoda obecnego właściciela kamienicy — dr. Hansa Magenschaba — który uznał tę okoliczność za osobisty zaszczyt, przyczyniła się do szybkiej, zaledwie półrocznej, realizacji tego przedsięwzięcia.

W tym roku naukowcy austriacy zamierzają opracować biografię Gejzy Bukowskiego i wprowadzić ją do Austriackiego Leksykonu Biograficznego (Österreichische Biographische Lexikon).

Szkoda, że prawdą jest to, co powiedział do mnie w tym roku prof. A.M.C. Sengör z Uniwersytetu w Istambule: *Gejza Bukowski jest bardziej znany w Turcji niż w Europie Środkowej!*

Literatura

- BUKOWSKA K. 1904–1907 — Meine Reisen. Heft 1. ab 09.10.1904 u. Heft 2. ab 24.05.1906. Arch. Muz. im. S. Fischera w Bochni.
- BUKOWSKI G. 1887a — Über die Jurabildungen von Czenstochau in Polen. Beitr. z. Paläontol. Österreich-Ungarns u. Orients, 5: 75–171.
- BUKOWSKI G. 1887b — Vorläufiger Bericht über die geologischen Aufnahmen der Insel Rhodus. Sitz. Ber. Akad. Wiss., 96: 167–173.
- BUKOWSKI G. 1889a — Grundzüge des geologischen Baues der Insel Rhodus (mit Karte). Sitz. Ber. Akad. Wiss., 98: 208–272.
- BUKOWSKI G. 1889b — Der geologische Bau der Insel Kasos (mit Karte). Sitz. Ber. Akad. Wiss., 98: 653–669.
- BUKOWSKI G. 1890a — Reisebericht aus Kleinasien. Anz. Akad. Wiss., 27: 3.
- BUKOWSKI G. 1890b — Zweiter Reisebericht aus Kleinasien. Anz. Akad. Wiss., 27: 4.
- BUKOWSKI G. 1890c — Dritter Reisebericht aus Kleinasien. Anz. Akad. Wiss., 27: 3.
- BUKOWSKI G. 1890d — Vorläufiger Schlussbericht über eine geologische Reise in Kleinasien. Anz. Akad. Wiss., 27: 4.
- BUKOWSKI G. 1892 — Die geologische Verhältnisse der Umgebung von Balia Maaden im nordwestlichen Kleinasien (Mysien), (mit 1 geol. Kartenskizze 1: 30.000 u. 1 Profiltafel). S.B. Akad. Wiss., 101: 214–235.
- BUKOWSKI G. 1898 — Geologische Übersichtskarte der Insel Rhodus (Karte 1: 120.000). Jahrb. Geol. R.A., 48: 517–688.
- BUKOWSKI G. 1903 — Geologische Detailkarte von Dalmatien, Blatt Budua 1: 25.000. Beil. zur Geol. Spezialkarte Österr.-Ungar. Monar. Geol. R.A.
- BUKOWSKI G. 1905 — Mährisch-Neustadt und Schömburg. 1: 75.000. Wien. Geol. Spezialkarte Österr.-Ungar. Monar. Geol. R.A.
- BUKOWSKI G. 1909 — Geologische Detailkarte von Süddalmatien. Blatt Spizza Südhälfte. 1: 25.000. Beil. zur Geol. Spezialkarte Österr.-Ung. Monar. Geol. R.A.
- BUKOWSKI G. 1916 — Beitrag zur Kenntnis der Conchylienfauna des marinen Aquitanien von Devas in Karien (Kleinasien). Teil. I, Sitz. Ber. Akad. Wiss., 125 (5–6): 1–17.
- BUKOWSKI G. 1917 — Der Bau der Inseln Mezzo (Lopud) und Calamotta (Kolocep) sowie des Scoglio S. Anrea bei Ragusa (Karte 1: 25.000). Jahrb. Geol. R.A., 67: 229–238.
- BUKOWSKI G. 1919 — Beitrag zur Kenntnis der Conchylienfauna des marinen Aquitanien von Devas in Karien (Kleinasien). II Teil., Sitz. Ber. Akad. Wiss., 128: 219–222.
- BUKOWSKI G. 1932 — Objaśnienia szczegółowej mapy geologicznej Podkarpacia w okolicach Bochni, w skali 1: 25 000. Spraw. Państw. Inst. Geol., 7 (2): 227–300.
- CERNAJSEK T. 2008 — Dipl. Ing. Barbara Vecer und ihr Kollege Gejza Bukowski von Stolzenburg (1858–1937). Beil. zum Abstraktband der 7. Wissenschaftshist. Symposium "Geschichte der Erdwissenschaften in Österreich", Salzburg 22–25 Mai 2008, Berichte Geol. Bundesanstalt, 72.
- CZARNIECKI S. 1993 — Z Bochni na wybrzeże Dalmatyńskie. Gejza Bukowski (1858–1937). Rocznik Bocheński, 1: 149–162.
- CZARNIECKI S. 2001 — Bochnia i Bochnianie w dziejach Polskiej Geologii. Rocznik Bocheński, Muzeum St. Fiszera, 5: 87–101.
- FLASZA J. & KĘSEK J. 1992 — Cmentarze Bocheńskie. Przewodnik historyczny. Muzeum im. St. Fischera, Bochnia.
- GÖTZINGER G. 1937 — Zur Erinnerung an Gejza von Bukowski. Jahrb. Geol. Bundesanst., 87: 1–10.
- KETTNER R. 1958 — Gejza śl. Bukowski (*1858 + 1937). Časopis pro Mineralogii a Geologii, 1: 121–122.
- KRAJEWSKI S. 1937 — Gejza Bukowski (1858–1937). Wspomnienie pośmiertne. Spraw. Państw. Inst. Geol., 9: 1–7.
- MALINOWSKA L. 1963 — Stratygrafia oksfordu jury częstochowskiej na podstawie amonitów. Państw. Inst. Geol., 36.
- MALINOWSKA L. 1980 — Regional Biostratigraphic Subdivision of the Oxfordian of Extra-Carpathian Poland. Bull. Acad. Pol. Sc. Sér. Sc. Terre, 28: 23–29.
- PERTLIK F. & SEIDL J. 2006 — Eduard Suess als akademischer Lehrer. Eine Synopsis der unter seiner Anleitung verfassten Dissertationen. Abstraktband 6. Wissenschaftshist. Symposium. Wien 1–3. Dez. 2006.
- QUENSTADT W. 1971 — Gejza Bukowski. [In:] Neue Deutsche Biographie. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Berlin, 3: 11–12.
- TIETZE E. 1919 — Vorgänge an der Anstalt. Verhandl. Geol. Reichsanstalt, Wien.
- ZAPFE H. 1971 — Bukowski von Stolzenburg Gejza. [In:] Index Palaeontologicorum Austria. Catalog fossilium Austriae, Wien, 15: 22.